

Снежана Радић

Мирослав Перишић: ОД СТАЉИНА КА САРТРУ – Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945-1958,
Институт за за новију историју Србије Београд (Библиотека „студије и монографије”, књ. бр. 45), Београд 2008, 545.

Средином 2008, у години јубилеја Института за савремену историју Србије (50 година постојања) објављена је књига Мирослава Перишића „Од Стаљина ка Сартру” – Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945-1958. Књига је научно-истраживачка публикација, у чијој основи је рукопис докторске дисертације, одбрањене 2006. године на Филозофском факултету у Београду. Може се рећи да аутор припада данашњој генерацији историчара који се упуштају у „изазов” писања „новије историје” и у сложенија проучавања историјских процеса.

Проучавање социјалистичког раздобља историје Југославије, у домаћој историографији, било је сведено на радове о изградњи партијске власти, политичке и правне прилике, објављивање зборника грађе о федерализму и спољној политици. Последњих година отварају се нове теме и подстичу историчари да са више критичности према идеолошком наслеђу обављају комплекснија и тематски разуђенија истраживања: привреда, село, културна политика, однос државе и цркве, универзитети, војска, елита, страни утицаји и бројне друге. Наведеном комплексу припада и те-

ма Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945-1958. Пре ове књиге у српској и југословенској историографији постојао је само један чланак од девет страна, који само отвара тему, под насловом „Југословенски студенти – стипендисти у иностранству и страни студенти на југословенским универзитетима 1945-1948”, аутора Бранка Петрановића.

Аутор нас зналачки води кроз поратне године критичким односом према прошлости, истичући оно што је добро и што је лоше, све поткрепљено прворазредним историјским изворима и проницљивом анализом, и како сам каже у закључку, раније се радило „на начин да се прошлост или потре, свесно заборавља и фалсификује, или велича и слави без стварног историјског основа”.

Књига има седам поглавља: Предговор (9-24), Увод (27-47), Идеологија и знање (51-115), Искуство са Запада (119-174), Студије на Истоку (177-254), У земљи средњоевропске традиције (257-329), Нова политика: трагање за властитим путем (333-436) и Закључак (439-447). Затим следе: Прилози (спискови студената), Фотографије, Извори и литература и Белешка о ау-

тору (451-545). Написана је на основу необјављене архивске грађе југословенске, односно српске провенијенције (око 20 фондова) и иностране провенијенције, нарочито Чешке Републике (11); затим, коришћени су необјављени мемоарски извори (дневници актера тих збивања), као и објављени извори и обимна литература на српком језику и страним језицима (око 60 наслова).

Поглавља садрже, од 3 до 9 подтема, а сва заједно, као мозаик, граде слику настанка „нове интелигенције”. О сложености и озбиљности материје говоре Предговор и Увод који имају око 50 страна, јер је дат историјат настанка српске и југословенске интелигенције у 19. и првој половини 20. века.

Посматрано у целини, књигу условно можемо поделити на два велика дела: први, 1945-1948, и други од 1950. до 60-тих година 20. века, а оба говоре о „планираној елити”.

После завршетка Другог светског рата бежи се од предратне прошлости, раскида са грађанском традицијом, руши стари систем вредности... Некадашњи интелектуалац замењен ју „техничарем знања”. Замењене су и улоге, стваралачку преузима власт, а „научник постаје следбеник”. Настао је период преваспитавања буржоаске интелигенције о чему је Политика писала 1945. како професори Београдског универзитета обрађују поврће у Ботаничкој башти и да су професори Милош Ђурић, Сима Милојевић, и други „узели ашов у руке и делимично користили плодове свог рада”. Ипак, поред свих мањкавости, просвета је у односу на предратни период унапређена, и гледано из угла појединца – неписменом је описменила (аналфабетски течајеви). Десила се „експлозија” школства, што није био случај са високообразовним школ-

ством. Неповеће према универзитетским професорима, недостатак факултета за многе струке, десетковани кадрови у рату, условили су да се на 16 универзитета европских земаља пошаље на школовање или усавршавање преко 1.300 југословенских студената. Међу западним земљама највише студената било је у Француској.

Из детаљне анализа сазнајемо о свим тешкоћама и препрекама на које су наишли југословенски студенти, од стамбених и финансијских, до незнања језика. Сазнајемо, не само о њима, већ и о земљама у којима су се школовали и животу грађана тих земаља. Ово је део књиге који разгони и разграђује све илузије о везама, односима, пријему наших људи поготову у „братске државе”. На површину излази истина о заблудама на које је пала дебела прашина. Мало је оних који би могли и да претпоставе да су наши студенти у Совјетском Савезу студирали у веома суровим условима. Када се прочитају странице о боравку југословенских војних питомаца (официра и подофицира – нешто преко 5.000), остаје горак укус. Третман питомаца у већем броју академија и училишта, поготову у Тамбову, Грозном, Чкалову, Кијеву и Краснодару био је понижавајући. Довољно је подсетити, како аутор наводи, да су били смештени у разрушеним зградама без прозора, баракама и земуницама; да су имали слабу и једноличну исхрану (купус, риба, чај, 200 гр. хлеба црног као угаљ); да нису имали воде за пиће и хигијену (да су наши питомци који су били на Уралу морали да иду пешке 40 км да би се окупали), да су слушали наставу на минус 25 степени, да су стражарили по 4 сата на минус 45 степени... Нижу се страхоте, али од свега најгора су понижења која су трпели од ру-

ских колега који су их, између осталог, називали „шумским људима”. Једном речју, ништа од „топлог братског загрљаја”. Све што су проживели у једној реченици је описала Савка Дапчевић Кучар – „најтежи дани у животу”, а по речима историчара, Совјетски Савез је „био земља у којој је рат убијао дуго и после свог завршетка”.

После Резолуције ИБ, јуна 1948, и раскола између Југославије и Совјетског Савеза дошло је до унутрашњих ломова студената и преиспитивања личних ставова. Питомцима је саветовано да не слушају Радио Београд и да треба да прихвате Резолуцију, да ће добити држављанство и удобан живот. Били су изложени разним притисцима и застрашивањима, лажним информацијама о стању у Југославији, док су оптужбе пљуштале са обе стране. Било је и оних који су прихватили Резолуцију (Хебранг и Жујовић), али и оних који су се смело одупрли притисцима. Тако, забележена је реакција Радивоја Јовановића Брадоње који одбио да присуствује часу марксизма-лењинизма са предавањем о Резолуцији. После три дана, без саслушања, искључен је са Артиљеријске академије „Ђержински” у Москви.

Почетком јула 1948, Влада ФНРЈ позвала је све југословенске грађане да се врате у домовину. У време резолуције било 1.424 војна лица, од којих се 1.082 вратило, а 342 остало. Од цивилних студената вратило се 400, а остало је 65. Њихова каснија судбина у Југославији била је различита од случаја до случаја. Поред разочарења у погледу боравка у Совјетском Савезу доживели су разочарење и у својој земљи од стране власти и партије (изолација, сумњичења, прогони, убиства, Голи оток). Прва генерација „планиране елите” углавном је завршила „неславно”. Неки су „еле-

гантно” удаљени из земље и послати у дипломатију. Иако је сукоб био трагичан за појединце, помогао је да „интелектуална елита скине окове идеолошког заробљеника”.

Други део књиге припада периоду који је уследио после Резолуције ИБ и када се, од 1948, инсистира на сопственом путу у социјализам који се гради на властитом искуству и подизању свести о аутентичности југословенске револуције. Ослањање на сопствене снаге значило је да се избегне економска блокада Истока, избегне помоћ Запада и да се настави са изградњом социјализма, али на свој начин. После сукоба са СССР-ом за југословенске студенте била су затворена врата земаља тзв. „народне демократије”. КПЈ се јасно опредељује да своје грађане више не шаље на студије у иностранство. Југословенске власти се окрећу домаћим универзитетима и другим научним институцијама. Изграђује се нова културна политика у којој се напушта партијска диктатура. Култура постаје претходница и саставни део спољне политике. Забележена су бројна гостовања фолклорних група, изложбе, учешћа југословенских филмова на фестивалима, учешћа музичких уметника на међународним конкурсима и друго. Захваљујући новој стратегији и новопостављеним циљевима култура је постала први извозник и прави презентер Југославије.

Наступили су крупни заокрети, и почела је да се ствара друга генерација „планиране елите”. У том периоду просвета је највише допринела да се социјализам прикаже као праведнији поредак. Без обзира на социјално порекло и економске разлике – сви су били једнаки. Тако је 1953. било 62.250, а 1958 – 77.269 високообразованих стручњака. Само од 1953. до 1963. године око 17.000 студената провело је, на

студијама или усавршавању, у западноевропским земљама. Стипендирани су од стране државе или влада европских земаља. Многи од њих, у потонјим годинама, оставиће великог трага у науци и имаће велики утицај и друштвену моћ као Миладин Кораћ, Радомир Лукић, Љубомир Тадић, Гордана Бабић... Без обзира на све, остаје отворено питање колико су и они били стваралачка елита, а колико следбеници политичке елите.

То су године када и Југославија почиње да додељује стипендије за студенте из земаља „трећег света”.

Југославија је, од 1950, сматрана земљом најлибералнијег социјализма, земље прихватљиве на Западу, а после Стаљинове смрти и на Истоку, земље која остварује везе са земљама трећег света чији лидер постаје 60-тих година 20. века, и ту позицију ће задржати до 1989. године.

Овај, условно речено, други део књиге дефинише једна мисао аутора „Није пресмело рећи да је нова културна политика била угаони камен на којем је изграђен модел либералног социјализма”. Тај период кратко насловом одређен: „Мање идеологије – више знања. Досезање западних вредности”.

Цела књига обилује табелама о југословенским студентима у свим европским центрима: старосна структура, структура студената по образовању, број студената по шк. годинама, по гранама студија, по републикама и националној припадности, социјалном саставу... Табеле омогућавају да читалац прегледније прати њихово студирање.

На крају књиге налази се блок фотографија европских престоница непосредно по завршетку Другог светског рата, као и фотографије југословенских питомаца и студената.

У групи Прилози дати су спискови студената одабраних за студије у

СССР-у у шк. 1946/47. и 1947/48. години; у Француској за шк. 1945/46. годину и Чехословачкој у шк. 1945/46. и 1946/47. години; као и списак војних академија и школа на којима су се школовала војна лица из Југославије у периоду 1945-1948.

На крају, ову књигу можемо да препоручимо, како професионалним истраживачима, тако исто и широј читалачкој публици. Поред обиља података које аутор износи, треба указати и на стил писања. Описи стања у европским метрополама (Паризу, Москви, Лењинграду, Прагу...), толико су живописни да не можемо да се отлемо утиску и не запитамо – да ли смо читаоци или актери. Истовремено, поново наглашавамо, испоштовани су сви строги критеријуми историјске науке који се захтевају и очекују од научног рада. Српској и југословенској историографији Мирослав Перишић је подарио добро написану књигу, књигу пуну нове фактографије, и историјских анализа која употпуњује слику тог периода.

Најзначајнији допринос овог дела савременој историографији што је отворено питање и обављено каузално доказивање периодизације послератне историје Југославије. Бранко Петрановић, и већина других историчара, узима 1952, односно 1953. као преломну годину у развоју Југославије. Мирослав Перишић, на основу необјављене архивске грађе, долази до закључка да је то сам крај 1949, тачније 1950. година, чиме је отворен простор за нова истраживања. Перишић је дао доказ, али и отворио ново поглавље у српској историографији, односно дао је у „задатак” историчарима да са више критичности, према идеолошком наслеђу, обаве комплекснија и разноврснија истраживања и у другим областима.